

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. І. ОГІЄНКА

Історичний факультет

Кафедра історії України

Кваліфікаційна робота

магістра

з теми **ОЛІМПІАДА ПАЩЕНКО – ВИЗНАЧНА ПРЕДСТАВНИЦЯ
УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ (1917–1920 рр.)**

Виконав: здобувач вищої освіти

II курсу, групи Іst1-M23

напряму підготовки

014 «Середня освіта. (Історія)»

Освітньо-професійна програма:

Середня освіта

Ковальчук Богдан Олександрович

Науковий керівник: доктор історичних

наук, професор Завальнюк Олександр

Михайлович

Рецензент _____

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА.....	6
1.1. Джерельна база дослідження.....	6
1.2. Історіографія. Постать О. Пащенко в дослідженнях українських істориків.....	12
РОЗДІЛ 2. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ	
О. М. ПАЩЕНКО	18
2.1. Життєвий шлях Олім্পіади Пащенко	18
2.2. Роль сім'ї та родинного середовища у формуванні особистості О.М. Пащенко.....	27
2.3. Освітня діяльність Олім্পіади Пащенко.....	31
2.4. Внесок О.М. Пащенко в створенні Кам'янець-Подільського університету	38
2.5. Олім্পіада Пащенко - відома шевченкознавиця.....	47
РОЗДІЛ 3. ВНЕСОК ОІМПІАДИ ПАЩЕНКО В УКРАЇНСЬКЕ	
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ. ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	52
3.1. Діяльність О. Пащенко в Українській Центральній Раді.....	52
3.2. Участь О. Пащенко в просвітницькому русі.....	54
3.3. О. Пащенко - керівник повітової народної управи.....	59
3.4. Представники українського відродження-сподвижники О. Пащенко.....	66
3.5. Участь О. Пащенко в Кам'янецькому біженецькому комітеті.....	70
3.6. Вшанування пам'яті Олім্পіади Пащенко.....	74
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	83

ВСТУП

Актуальність теми дослідження пов'язана із збільшенням інтересу дослідників до питань вивчення регіональної історії та історії Української революції (1917-1921pp.) через персоніфікацію історичного процесу та виявлення впливу особистості на минуле народу та держави. Роль особистості в історії людства завжди залишалася предметом обговорення і дослідження. Здебільшого це стосується національної еліти, яка стимулює зміни у суспільстві, започатковує реформи, реалізує проєкти і, навіть, змінює хід історії.

У цьому контексті постать громадської діячки, подільської освітянки, шевченкознавиці, жінки-державниці Олімпіади Михайлівни Пащенко (1879-1972) є винятковою, адже завдяки своїй активній діяльності вона вписала своє ім'я в історію Української Центральної Ради, «Просвіти», Кам'янець-Подільського університету, не словами, а ділом прислуживши українському національному відродженню, яке в новітній історії України посідає особливе місце і базується на попередніх здобутках українського народу, зокрема, традиціях національної державності, матеріальній та духовній культурі. Дійсно, Українська революція - драматичний, суперечливий період, час коли український народ і його національна еліта, що еволюціонувала від ідей політичної автономії до усвідомлення власної державної незалежності, цінності української мови, української культури та української освіти, відкрила нові можливості для національного відродження. Визначною представницею якого була О.М.Пащенко, життєвий шлях якої, участь в національному просвітительському русі є яскравим прикладом незламності, працелюбства та ініціативності. Непересічна постать О. Пащенко-Шульмінської неодноразово привертала до себе увагу істориків, але в українській історіографії і дотепер немає жодного систематизованого монографічного дослідження про неї. Такий виклад справ мотивував, при залученні джерельного матеріалу, провести комплексне вивчення біографії, творчого доробку освітньої та громадської

діяльності Олімпіади Пащенко.

Об'єктом дослідження є освітньо-громадська діяльність О. Пащенко, її участь в реалізації університетського проєкту-відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету та вшанування її пам'яті нащадками.

Предметом дослідження є вивчення впливу особистостей на процеси державотворення, їх роль і місце у громадсько-політичному житті країни та окремого регіону.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1879-2024рр.

Метою дослідження є висвітлення процесу становлення та внеску видатної постаті українського відродження часів УНР Олімпіади Пащенко-Шульмінської в державотворчий, освітній та просвітницький рух, а також аналіз причин вилучення радянською владою її імені з історії національно-визвольного руху.

Відповідно до цієї мети було окреслено наступні **завдання**:

- з'ясувати стан вивчення проблеми, обраної для дослідження;
- окреслити джерельну базу та методологію дослідження;
- систематизувати наукові публікації вітчизняних дослідників;
- з'ясувати основні чинники, які сприяли формуванню О. Пащенко як громадсько-політичної діячки, освітянки та шевченкознавиці;
- охарактеризувати участь О. Пащенко в УЦР;
- висвітлити її роль у створенні Кам'янець-Подільського університету;
- оцінити внесок О. Пащенко в українське національне відродження;
- проаналізувати процес меморіалізації імені О. Пащенко.

Методами дослідження для даної роботи є описовий метод, систематизації та підходи до вивчення історичних подій і явищ у їх взаємодії. Використовувались загальноприйняті методи синтезу та аналізу, історикокритичний та порівняльні методи, а також біографічний метод.

Елемент наукової новизни полягає у виявленні та систематизації наукових публікацій вітчизняних дослідників, в яких розкриваються різні

аспекти життєвого шляху та громадсько-культурної діяльності О.Пащенко. Вперше, на основі широкого кола джерел проаналізовано процес меморіалізації імені О. Пащенко.

Практичне значення полягає в тому, що основні положення й висновки магістерської роботи можуть бути використані для поглиблення знань з теми «Українська революція 1917-21рр», «Поділля в першій половині XX ст.»

Апробація результатів дослідження Результати дослідження, що включені до роботи, доповідалися на засіданнях кафедри історії України та звітній науково – практичній конференції студентів К-ПНУ імені Івана Огієнка в квітні 2024 року.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Просвіта, Українська революція, меморіалізація

ВИСНОВКИ

Українська революція 1917–1921 років – один з найскладніших періодів в історії українського народу. Це була вершина національно-визвольної боротьби, відродження української нації, а сформована тоді ідея державної незалежності стала визначальною для українського визвольного руху, довівши здатність українців до національного державотворення. Теперішня Україна є спадкоємицею державницьких традицій, закладених революцією 1917–1921 років. У різні історичні періоди до цієї справи були причетні кращі представники українського народу, котрі сповна віддавалися ідеї національного відродження. До когорти яких належить Олімпіада Михайлівна Пащенко. В історії Поділля її непересічна постать, посідає особливе місце. Мужня жінка пережила дві революції та три війни, не зламалась під тиском влади, дванадцять років була під наглядом та двічі мала бути розстріляна. Відома подільська освітянка - учасниця I всеукраїнського вчительського з'їзду, що відбувся у Києві на початку квітня 1917 р., делегована фаховим форумом до складу Української Центральної Ради, депутатка Трудового конгресу України, голова Кам'янець-Подільської повітової земської управи, голова шкільної ради Кам'янецького повіту, гласна Кам'янець-Подільської міської думи, голова української фракції думи, ініціатор заснування державного українського університету в Кам'янці-Подільському.

У магістерській роботі комплексно і всебічно проаналізовано наукові публікації вітчизняних дослідників, в яких розкриваються різні аспекти життєвого шляху та громадсько-культурної діяльності Олімпіади Пащенко. Опрацьовано документальні джерела, мемуарна література, епістолярний матеріал, доданий бібліографічний список праць Олімпіади Пащенко-Шульмінської по роках написання. Систематизовано наукові публікації вітчизняних дослідників Є.Сохацької, О.Завальнюка, В.Адамського, А.Семенової, В.Лозового, Б.Крищука, Е.Мельника та наголошено на особливій історіографічній цінності наукових розробок Є. Сохацької, О. Завальнюка, В.

Адамського. Відзначено, що попри наявний історіографічний масив літератури на сьогодні ще не має цілісного й дослідження про життєвий та громадсько-культурний шлях О. Пащенко.

У відповідному дослідженні окрім детального аналізу літературної спадщини Олімпіади Михайлівни Пащенко у галузі шевченкознавства, вдалося показати її автобіографічні праці. Її спадщина є знаковою не лише для розуміння і вивчення суспільної думки певного історичного періоду, а й для історії педагогіки, літератури. Дослідження творчого спадку О. Пащенко дає розуміння причин реакції української громадськості на перебіг світових політичних дискурсів: війн, громадянських конфліктів, становлення та поразки нової української державності періоду Української революції 1917–1921 рр.

У магістерській роботі було досліджено непростий життєвий шлях О.П.Пащенко, проаналізовано просвітницьку та державотворчу діяльність у знакові періоди національної історії. Про її долю і незламність можна знімати фільми, адже це була людина великої сили волі і витримки, їй не давали можливості працювати за фахом, друкувати свої праці, бути в одній країні з сином, а вона жила і творила всупереч усьому.

Проаналізовано вплив родини та сім'ї на її світогляд, стосунки з О. Шульмінським, який був не просто чоловіком та батьком їхнього сина, але й опорою, ідейним натхненником та підтримкою в еміграції та окупації на Волині.

У ході дослідження також вдалося з'ясувати основні чинники, які сприяли формуванню О. Пащенко як громадсько-політичної діячки і подільської просвітянки. Показано, що тільки в тісній співпраці з іншими представниками українського відродження, відомими просвітянами Поділля К. Солухою та Й. Сіцінським, головою Подільської губернської народної управи В.Приходьком та ректором І. Огієнком вдалось у Кам'янці-Подільському відкрити український університет. І О.М.Пащенко, як секретар комісії, представниця педагогічної громадськості і повітового земства, доклала багато зусиль, аби він запрацював. А її організаторський хист, людські якості сприяли

швидкому вирішенню значного ряду матеріальних питань - складової частини великого університетського проекту. Вона стала і першою дослідницею історії становлення і функціонування цього вищого навчального закладу на Поділлі.

Окремо у магістерській роботі було досліджено освітню діяльність Олімпіади Михайлівни, її вчителювання в Тифлісі, Могилівській школі, Ставецькій земській школі Радомисльського повіту, 2-му Фільварецькому парафіяльному училищі, викладаючи водночас і в приватній 7-класній чоловічій комерційній школі Мазінга. О. Пащенко, будучи активною освітянкою, заступником голови «Просвіти», секретарем університетської комісії по відкриттю Кам'янець-Подільського державного Українського університету брала активну участь в створенні української національної школи - однієї з складових частин державотворення. Її наполегливістю та старанням за роки Української революції 1917–1921рр. у Кам'янецькому повіті вдалося розвинути мережу початкової ланки освіти, українізувати її, організувати різноманітні курси з підготовки вчительських кадрів та відкрити гімназію в селі Кутківці. А ще, розпочати навчання українською мовою в початкових школах, а в 1918 році відкрити середню школу – українську гімназію ім. Степана Руданського.

На основі широкого кола сучасних джерел проаналізовано найбільш плідну діяльність О. Пащенко на посаді голови Кам'янець-Подільської повітової земської управи в 1918–20 роках, голови Повітової Шкільної Ради, заступника голови «Просвіти». Високо оцінено її участь в Трудовому конгресі та міській думі.

В роботі віддзеркалена діяльність громадської діячки в Українській Центральній Раді та відмічено, що Олімпіада Михайлівна була однією з одинадцяти жінок Української Центральної Ради та входила до її першого складу від Українського педагогічного товариства. О. Пащенко і її ім'я у усіх трьох списках членів УЦР, поряд з представницями освіченого жіноцтва: Л. Старицькою-Черняхівською, М. Грушевською, С. Русовою, З. Мірною...

О. М. Пащенко в добу Української Центральної Ради входила до складу Кам'янецького повітового земства та повітового біженецького комітету, який відігравав вагомий роль у вирішенні побутових проблем переміщених осіб. Олімпіада Михайлівна входила до складу комітету на рівні заступника і складений нею фінансовий кошторис на забезпечення різних потреб біженців і також доволі принципові та чіткі рішення окремих нарад дозволили врятувати життя багатьох людей та пом'якшити умови їхнього перебування на Поділлі.

Окремо аналізується літературознавчий доробок О. Пащенко, присвячений Т.Г. Шевченку. Констатується важлива роль, яку відіграла творчість, життєвий шлях та поетичне слово Тараса Григоровича Шевченка. І особистість Олімпіади Пащенко є прикладом впливу Шевченка на піднесення національної свідомості українців.

Вперше досліджено процес меморіалізації імені О. Пащенко. Розкрито шляхи увіковічнення діячки і це не тільки дослідження істориків, спогади її однодумців, але й в назви вулиць та меморіальні дошки.

Насамкінець, хотілося б зазначити, що провідну роль у відродженні національного руху в роки Української революції, яка позначилася на розвитку освіти, як частини державотворення відіграли представники української інтелігенції, які реформували успадковані від російської держави загальноосвітні школи, через процес українізації, відкриття нових українських шкіл, що стало одним із важливих реальних результатів національного відродження, серед яких особливий внесок зробила О. Пащенко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

1. Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХМО). – Ф. Р – 1158. – Оп. 1. – Спр. 1. – 5 арк.
2. Кам'янець-Подільський міський державний архів /КПМДА/. – Ф.249. – Оп.3. – Спр. Арк. 14жв
3. Кам'янець-Подільський міський державний архів /КПМДА/. – Ф.582. – Оп.1. – Спр.3 Арк. 52
4. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк 1–1 зв.
5. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк 16. арк. 6.
6. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк 40.
7. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк арк. 5.
8. ЦДАВО України. Ф. 799, оп. 1, спр. 10, арк. 3–3 зв.
9. ЦДАМЛМ України.-Ф.39.-Оп.1-Спр.13-Арк.236
10. ЦДАМЛМ України.-Ф.39.-Оп.1-Спр.13-Арк.6
11. ЦДАМЛМ України.-Ф.39.-Оп.1-Спр.13-Арк.8
12. ЦДАМЛМ України.-Ф.39.-Оп.1-Спр.62-Арк.1
13. Центральний державний архів вищих органів влади І управління України. – Ф.2201.– Оп.1. – Спр.153. – Арк.10
14. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України

ЛІТЕРАТУРА:

15. Адамський В. Р. «Просвіта» і проблема становлення вищої освіти на Поділлі в добу Центральної Ради. Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. С. 44–53.
16. Адамський В. Р. Доля інтелектуальної спадщини О. М. Пащенко крізь призму листів В. Я. Кривицької. Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: мат. IV міжнародної наук.-практ. конф.,(м. Кам'янець-Подільський, 17–18 травня 2012 р.). Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори», 2016. С. 274–284.

17. Адамський В.Р. Життєпис Олімпіади Пащенко крізь призму власного інтелектуального доробку. Пащенко О. М. Матеріали до життєпису /упоряд., автор передм. В. Р. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 5–63.

18. Адамський В. Р. Інтелігенція Поділля і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. Місто Хмельницький в контексті історії України: мат. III наук.-краєзнавчої конф. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2011а. С. 234–242.

19. Адамський В. Р. Кам'янець-Подільський державний український університет в рецепції О. М. Пащенко середини 1930-х років. Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури: мат. міжнародної наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 17–18 березня 2011 р.). Хмельницький: ПП Закоłodний М. І., 2011б. С. 88–93.

20. Адамський В. Р. Олімпіада Пащенко в громадському русі Поділля доби Української революції 1917–1920 рр. (на матеріалах «Земства»). Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 1 березня 2012 р.). Хмельницький: ПП Закоłodний М. І., 2012а. С. 57–65.

21. Адамський В. Р. Особовий фонд Олімпіади Пащенко в архівних зібраннях ЦДАМЛМ України. Духовні витоки Поділля: педагоги в історії краю: мат. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 21 березня 2013 р.). Хмельницький: ПП Закоłodний М. І., 2013. С. 362–368.

22. Адамський В. Р. Тарас Шевченко у житті та творчості Олімпіади Пащенко-Шульмінської. Пащенко-Шульмінська О. М. Моя Шевченкіана /упоряд., автор передм. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2014. С. 7–22.

23. Адамський В. Становлення Кам'янець-Подільського університету: візія сучасників // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. А. Й. Сиротенко. – Хмельницький : ХГПА, 2008. – Вип. 4. – С. 5–13.

24. Адамський В. Р. Ідея національного університету за доби Центральної Ради: спроба реалізації. Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2017. Т. 24: Присвячено 100-річчю подій Української революції 1917–1921 років. С. 15–27.

25. Адамський В. Р. Нові документи з національного архівного фонду про діяльність О. М. Пашенко. Перша Чернівецька наукова історикокрасна конференція, присвячена 100-річчю Української революції 1917–1921 рр.: мат. конф., (6 жовтня 2017 р., смт. Чернівці) / ред. кол.: Ю. А. Зінько (гол.), С. Д. Гальчак (співгол.), А. В. Войнаровський (відп. секр.). Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2017. С. 14–23.

26. Адамський В. Р. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: невідомі сторінки. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник.: серія філологічна / ред. кол.: Л. М. Марчук (гол. ред.), В. П. Атаманчук (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. Вип. XIV. С. 6–15.

27. Адамський В. Р. Симон Петлюра на Поділлі у 1919 році (До 100-річчя з часу перебування у м. Кам'янці-Подільський Директорії та уряду УНР). 55 Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2019 рік: реком. бібліогр. довід. / К. А. Чабан (відп. за вип.). Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2018. С. 55–58.

28. Адамський В. Р., Кришук Б. С., Телячий Ю. В. «Просвіти» Поділля в добу Директорії УНР (1918–1920): Дослідження. Документи. Матеріали. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2016. 428 с.

29. Адамський В. Р. Просвітницький рух на Поділлі в добу Української Центральної Ради: історіографія проблеми. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-красн. праць / ред. кол.: В. С. Прокопчук (гол.), І. А. Ісакова (відп. секр.), Л. В. Баженов та ін. Дунаївці; Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д. Г., 2019. Вип. 7. С. 72–99.

30. Адамський В. Р. Кам'янець-Подільський осередок партії соціалістів-революціонерів у травнілипня 1917 року. Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції: Присвячена 55-річчю проведення першої Подільської історико-краєзнавчої конференції, 25-річчю діяльності Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при КПНУ імені Івана Огієнка /ред. кол.: С. А. Копилов (співголова), О. П. Ресент (співголова), Л. В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2020. С. 51–57.

31. Адамський В. Р., Семенова А. М. Громадськоосвітня діяльність Олімпіади Пащенко на Дунаєвеччині. Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-краєзн. праць /ред. кол.: В. С. Прокопчук (голова), В. Р. Адамський, Л. В. Баженов та ін. Дунаївці-Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д., 2020. Вип. VIII. С. 69–77.

32. Баюк М. І. Становлення освіти на Поділлі в період української революції (за матеріалами двотомника «Освіта» 1918-1919 рр.) / М. І. Баюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. – Т. 3(5). – С. 272.

33. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998. – С.222.

34. Дмитренко Т. Біля витоків українського державотворення.— Наше дзеркало.— Вересень, 2014.

35. Дмитренко Т. Земля Дубенська. Вічний поклик історії.— Рівне: Дятлик М., 2015.— 416 с.

36. Доценко О. Літопис Української Революції. Матеріали й документи до історії Української революції. Тарнів-Львів, 1924. Т. II. Кн. 5. 400 с.

37. Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції. Київ-Львів, 1923. Т. II. Кн. 4. 364 с.

38. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.

39. Завальнюк О. М. Олімпіада Пащенко – перша дослідниця історії Кам'янець-Подільського державного українського університету. Український історичний збірник. 2002. Вип. 4. С. 300–308.

40. Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917–1920 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. 496 с.

41. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.

42. Завальнюк О. М. Олімпіада Пащенко: на захисті українських інтересів за польського адміністрування на Кам'яничині (листопад 1919–липень 1920 рр.) Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник. – Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020. – Вип. 27. – 198 с.

43. Завальнюк О. М. Громадський діяч О. П. Шульмінський і заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.) / О. М. Завальнюк // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 166-175. 252.

44. Завальнюк О. М. Лікар-просвітянин К. Г. Солуха і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) / О. М. Завальнюк // Історія України: маловідомі імена, події, факти : зб. наук. пр. – К. ; Кам'янець-Подільський, 2004. – Вип. 28. – С. 189-202.

45. Завальнюк О. М. Огієнко Іван Іванович // Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 92- 127.

46. Завальнюк О. М. Приходько Віктор Кіндратович // Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й

будівничі (1917-1920 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 259-269.

47. Завальнюк О. М. Солуха Кость Григорович // Завальнюк О. М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 300-309

48. Завальнюк О. М. Святкування відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету – велика подія національно-освітнього життя України / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т. 12. – С. 3-24. – («Просвіта»: с. 4, 9, 16, 17, 19).

49. Завальнюк О. М. «Просвіта» і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення : зб. наук. пр. за підсумками регіональної наук.-краєзн. конф., 2-3 черв. 2011 р., м. Кам'янець-Подільський / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 60-68.

50. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. /– Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. –220 с.

51. Завальнюк О. М. Подільська інтелігенція у формуванні загальноосвітньої школи в добу Української революції (1917–1920 рр.) : історичний нарис / Олександр Михайлович Завальнюк ; Кам'янець-Подільський нац. ун-т. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2017. – 61 с.

52. Завальнюк О. М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920): історичний нарис / О.М. Завальнюк, Ю.В. Телячий. – Кам'янець-Подільський: «Абетка НОВА», 2001. – 212 с. 3.

53. Комарніцький О. Б. Стан освіти в містечках Подільської губернії в період Української революції (1917- 1920 рр.) / О. Б. Комарніцький // Освіта,

наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. – С. 40-52

54. Лозовий В. Духовні батьки університету (До річниці Кам'янець-Подільського Українського університету. Край Кам'янецький. 1992. 22 жовтня. С. 3.

55. Лозовий В. «Просвіта» на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», Іст.-культуролог. Поділ. братство ; [упоряд.: М. Мошак, В. Лозовий ; літ. ред. Є. Сохацька]. – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 28-41.

56. Лозовий В. С. Становлення та діяльність Подільської «Просвіти». Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2001. С. 3–6.

57. Лозовий В. С. Кость Солуха – незмінний голова Подільської «Просвіти» / В. С. Лозовий // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі : наук. зб. за матер. всеукр. наук.-краєзн. конф., 9-10 листоп. 1995 р., м. Хмельницький. До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти» / [редкол.: В. П. Мацько (голова), П. Я. Слободянюк, Є. І. Сохацька та ін.]. – Хмельницький ; К., 1995. – С. 14-15.

58. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Київ: «Просвіта», 2008. 840 с.

59. Мацько В. Високоліття Подільської «Просвіти» (До 110-річчя з часу заснування «Просвіти» на Поділлі). Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2016 рік: ювілейне видання: рекомендаційний бібліограф. довідн. Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2015. С. 119–122. (120).

60. Мельник Е. Олімпіада Пашенко – просвітницька діячка Поділля. Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. Київ: ПП Здоровило О. П., 2002. С. 310–315.

61. Огієнко І. Моє життя // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн.7. – С. 433.
62. Оніщенко О. В. Жінки в Українській Центральній Раді. Література та культура Полісся: Серія «Історичні науки». № 6: зб. наук. пр. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2016. Вип. 85. С. 81–90.
63. Пащенко О. Матеріали до життєпису / упоряд. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. 469 с.
64. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / Олімпіяда Пащенко // Наша культура. – 1936. – Кн. 5 (14). – С. 332–346.
65. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / Олімпіяда Пащенко // Наша культура. – 1936. – Кн. 6 (15). – С. 413–420.
66. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / Олімпіяда Пащенко // Наша культура. – 1936. – Кн. 10 (19). – С. 671–676.
67. Пащенко-Шульмінська О. М. Моя Шевченкіана / Олімпіада Михайлівна Пащенко-Шульмінська; упоряд., авт. передм. В. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. 248 с.
68. Пащенко О. Як зародився Державний Український Університет у м.Кам'янці на Поділлі // Свято Поділля: Видання Подільського Українського товариства - С.6.
69. Походжук Д. Союз українок // Наша культура. - 1991. - № 6. - С. 12-13.
70. Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / Віктор Кіндратович Приходько; упоряд. та авт. передм. В. Р. Адамський. Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2012. 103 с.
71. Приходько В. Під сонцем Поділля: Спогади. Вид.3-с. -Мюнхен: Вид-во ,1948. – С.6

72. Прокопчук, В. С. Дунаєвеччина: край і люди : [Електронна копія друк. вид.] / В. С. Прокопчук. - Кам'янець-Поділ. : Зволейко Д. Г., 2013. - 352 с. : фото, фото.цв. - бібліогр.: с. 260-280.

73. Прокопчук В. С. З історії просвітницького руху на Хмельниччині / В. С. Прокопчук // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі : наук. зб. за матер. всеукр. наук.-краєзн. конф., 9-10 листоп. 1995 р., м. Хмельницький. До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти» / [редкол.: В. П. Мацько (голова), П. Я. Слободянюк (наук. ред), Є. І. Сохацька та ін.]. – Хмельницький ; К., 1995. – С. 19-20

74. Романова А. Слуга Божий отец Станислав Шульминский Sac/ 1894-1941 / науч. ред.. о. Чаплицкий. СанктПетербург,2005/ 84 с. : ил

75. Русова С. Наші визначні жінки. - Вінніпег (Канада), 1945. - С. 91-95

76. Сацюк О., Шульмінський Ю. Недоля євреїв у Дубні // Єврейському народові: зб. матеріал. конф.–Дубно, 2006.– С. 121–123.

77. Семенова А.М. Мемуарна та літературно-педагогічна спадщина Олімпіади Пащенко. Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзнавч. зб. Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2020. – Вип. 27. – 198 с

78. Семенова А.М. Літературно-педагогічна спадщина Олімпіади Пащенко крізь призму листів до В.Я.Кривицької 1968 року. Хмельницькі краєзнавчі студії: наук.-краєзнавч. зб.Хмельницький: ФОП СтрихарА.М., 2020. Вип. 28. С. 177–183- Вип. 29. С. 146–153.

79. Семенова А.М. Постать Олімпіади Пащенко в історико-педагогічних студіях вітчизняних дослідників //Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») № 9(14) 2022

80. Семенова А.М. Олімпіада Пащенко та проблема біженців на Кам'яниччині. Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2019. – Вип. 21. – 138-145 с.

81. Семенко Л. Пащенко-Шульмінська Олімпіада (Олімпія) Михайлівна Українська революція (1917-1921) в іменах: вінницькі сторінки: біогр..довід. Упоряд. Т.Р.Кароева, відп. за випуск Ю.А.Зінько. Вінниця: ТОВ«ТВОРИ», 2019. С.166-167.

82. Сохацька Є. Життєва доля Олімпіади Пащенко-Шульмінської (1879–1972 рр.): злети, забуття і повернення. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. Вип. 4. С. 210–218.

83. Сохацька Є. І. Олімпіада Пащенко про рідне слово в школі. []. Музично-педагогічна і творча діяльність М. Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури. Кам'янець-Подільський, 1997. С. 218 – 226.

84. Сохацька Є.І. На варті українства: Статті з літературознавчого та культурологічного доробку. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. 380 с.

85. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко - діячка «Просвіти» та організатор українського шкільництва на Кам'яничині (1917–1920 рр.). Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», 1996. С. 85–95.

86. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко-Шульмінська – сподвижниця Івана Огієнка. "Українське слово", 1997, 23 січня

87. Сохацька Є. І. Подружжя Шульмінських в історії Кам'янця-Подільського 1908–1920 рр. В кн.: Поляки на Хмельниччині: Погляд крізь віки. Хмельницький, 1999

88. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – організатор українського шкільництва на Кам'яничині (1917-1920 рр.) // Педагогічний вісник. Хмельницький, 1996. №1. С.27-29.

89. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – визначна діячка Кам'яничини епохи УНР (1917-1920 рр.) // Проблеми духовного і національного

відродження на Поділлі: матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., м.Хмельницький, 9-10 листоп. 1995 р. Хмельницький; Київ, 1995. С.26-27.

90. Сохацька Є. Олімпіада Пащенко – діячка «Просвіти» та організатор українського шкільництва на Кам'янецьчині (1917-1920 рр.) // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Упоряд.: М.Мошак, В.Лозовий. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. міське тов-во «Просвіта», 1996. С.85-95.

91. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – організатор українського шкільництва на Кам'янецьчині (1917-1920 рр.) // Педагогічний вісник. Хмельницький, 1996. №1. С.27-29

92. Сохацька Є.І.Олімпіада Пащенко – визначна діячка українського громадського і культурно-освітнього руху // Жінки України: історія, сучасність, та погляд у майбутнє: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 4-5 лист. 1995 р. Дніпропетровськ, 1996. С.22-26.

93. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – діячка освітянського руху поч. ХХ ст. Перша Могилів-Подільська краєзнавча конф., жовт. 1996 р. Могилів-Подільський, 1996. С.136-140.

94. Сохацька Є. Олімпіада Пащенко про рідне слово в школі // Музично-педагогічні і творча діяльність М.Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури. Наукові доповіді першої Всеукраїнської науково-практичної конференції (10-12 грудня 1997 року): До 120-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський, 1997. С.218-226.

95. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко-Шульмінська – сподвижниця Івана Огієнка // Іван Огієнко (митрополит Іларіон) і виховання національносвідомої особистості: наук. доп. Всеукр. наук. конф. / Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів ім. Б.Грінченка. Київ, 1997. С.79-82.

96. Сохацька Є.І.Подружжя Шульмінських в історії Кам'янецьчини// Кам'янецьчина в контексті історії Поділля. Науковий збірник. Кам'янець-Подільський: Центр дослідження історії Поділля Ін-ту іст. Укр. НАН Укр., 1998. Т..2. С.54-55.

97. Сохацька Є.І. Організаторсько-педагогічна діяльність Олімпіади Пащенко-Шульмінської періоду УНР (1917-1920 рр.) // Освіта й виховання в Польщі й Україні (XIX-XX ст.): матеріали міжн. наук.-практ. конф., 20-22 трав. 1998 р. Ніжин, 1998. Ч.2. С.182-189

98. Сохацька Є.І. Шевченко у житті Олімпіади Пащенко (1879–1972): до проблеми національної самоідентифікації // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: зб. наук.-красн. праць.– Кам'янець-Поділ., 2013.– Вип. V.– С. 193–201.

99. Сохацька Є. Олімпіада Пащенко-Шульмінська – призабута освітянка / Євгенія Сохацька // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Третьої міжнар. наук.-практ. конф. «Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє» та Другої міжнар. наук.-практ. конф. «Тендерний компонент у структурі вищої технічної освіти і природничих наук», м. Київ, 3-5 листоп. 2005 р. – К., 2005. – С. 356-361.

100. Сохацька Є. І. Український прорив: Подільська «Просвіта» на сторінках «Ради» (1908-1914 рр.). До 100-річчя від часу заснування Подільської «Просвіти» (1906 р.) / Євгенія Сохацька // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 5. – С. 247-261.

101. Список членів Подільського українського товариства "Просвіта" станом на 1 січня 1914 р. В кн.: Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). Кам'янець-Подільський, 1996

102. Спогади Ігоря Свешнікова // Зошит спогадів. Кабінет історії ДІКЗ м. Дубна – 1995. 7. Спогади Романа Яцюка // Зошит спогадів. Кабінет історії ДІКЗ м. Дубна – 1999

103. Телячий Ю.В. Культурно-освітнє життя Поділля в період Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): 3 хроніки подій / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 3-9.

104. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах / Упор.: В. Верстюк, О. Бойко, Ю. Гамрецький та ін. Київ: Наукова думка, 1996. Т.1.

105. Черняк В. В. Олімпіада Пащенко – видатна уродженка Вінниччини. Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Вінниця, 2007. С. 195–199.

106. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі - ЦДАВО України). - Ф. 1П5.-ОП. І.-Спр. 21.-Арк. 55-55зв.; Нова Рада. - 1917.- 27 квітня;

107. Черняк В. Діяльність Товариства Червоного Хреста в м. Дубні за спогадами О. Пащенко-Шульмінської. Матеріали III Волинської Міжнародної історико-краєзнавчої конференції. Житомир, 2010. С. 241–244.

108. Черняк В. Діяльність товариства Червоного Хреста у м. Дубно (1941–1943 рр.). Воєнна історія України. Волинь та Полісся: зб. наук. пр. Київ, 2013. С. 438–440.

109. Чикаленко Є. Уривок з моїх споминів за 1917 р.-Прага, 1932. -С. 10.

110. Яременко В. І. Подільська «Просвіта» (1906-1914 рр.) за спогадами Віктора Приходька / В. І. Яременко // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі : наук. зб. за матер. всеукр. наук.-краєзн. конф., 9-10 листоп. 1995 р., м. Хмельницький. До 90-річчя утворення Подільської «Просвіти» / [редкол.: В. П. Мацько (голова), П. Я. Слободянюк (наук. ред), Є. І. Сохацька та ін.]. – Хмельницький ; К., 1995. – С. 20-22.

111. Відеопроєкт Вінницької ОДА «Вінничани в історії - Олімпіада Пащенко» – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=XTpWi-ZwtkM>

112. Джерело: CREDO: <https://credo.pro/2022/11/333321>

113. НІАЗ «Кам'янець» 145 років з Дня народження видатної педагогині, політичної та державної діячки Олімпіади Михайлівни Пащенко. Режим доступу: https://www.facebook.com/niaz.kamenec/posts/pfbid0bKo4mZzAwhS9175yLqGmbiPMK1aAk92mEYPsCD742xhsqGfe7enQxyqro1ssHvjcl?locale=ms_MY

114. Пащенко Віртуальна виставка «Олімпіада Пащенко – видатна діячка Кам'янецьчини періоду УНР (1917 – 1920)». Режим доступу:

<https://youtu.be/sBqIjoliVpw>

115. Відкриття меморіальної дошки видатній учительці, письменниці - О.М.Пащенко. Режим доступу: <https://chernivci-osvita.gov.ua/news/09-32-41-15-10-2019/>

116. Виставка - досьє «Олімпіада Пащенко – просвітницька діячка Поділля» Режим доступу: https://www.facebook.com/niaz.kamenec/posts/pfbid0bKo4mZzAwhS9175yLqGmbiPMK1aAk92mEYPsCD742xhsqGfe7enQxyqro1ssHvjcl?locale=ms_MY

117. Будинок Шульмінських. Режим доступу:

<https://podolyanin.com.ua/history/48405>

118. Різні долі-одна мрія. Режим доступу: <https://podolyanin.com.ua/news/70583/>